

1889 Paris. Den franska och internationella kongressen för kvinnors rättigheter

Le Congrès français et international du droit des femmes (den franska och internationella kongressen för kvinnors rättigheter) år 1889 arrangerades av dem som hade stått i spetsen för kongressen 1878: Maria Deraismes och Léon Richer. En allians hade därmed ingåtts mellan två grupper kvinnoaktivister med delvis olika intressen.¹ Denna, kongress, som Maria Deraismes ledde, var konsekvent när det kom till krav på en liberal jämlik lagstiftningen.

Kongressen, liksom sin föregångare 1878, hade beskyddare bland deputerade till nationalförsamlingen och andra inflytelserika personer. Staden Paris hade gett ett litet men uppskattat finansiellt understöd, vilket gav kongressen ett stänk av officialitet. Totalt deltog ungefär 200 personer. Det var ett något mindre antal än elva år tidigare. Antalet utländska gäster var litet. Sverige jämte Polen, England, Belgien, Italien och Schweiz var de representerade länderna. Kongressen var bara öppen för deltagare, som hade betalat en avgift. De fick rösta på resolutioner. Denna gång var kongressen inte öppen för en intresserad allmänhet som kongressen år 1878 hade varit.²

¹ *Congrès français et international du droit des femmes, 1889. tenu à Paris, salle de Géographie du 25 au 29 juin 1889.* dvs Paris Juni 1889; Bidelman 1982 Ch 5 behandlar i detalj denna kongress; Formellt handlade det om ett samarbete och en temporär sammansmältning av två kvinnoorganisationer, La Société pour amélioration du sort de la Femme et la revendication de ses droits (föreningen för förbättrandet av kvinnors lott och hävdandet av deras rättigheter, som styrdes av Deraismes) å ena sidan och la Ligue Françaises du Droit de Femmes (franska ligan för kvinnans rättigheter, med Richer i spetsen) å den andra sidan, Paris Juni 1889: iii-iv& 279; tvistena mellan Deraismes och Richer, tycks ha haft en ganska formalistisk karaktär. Bidelman 1982:176f.

² Kongressen sammanträdde från den 25 till den 29 juni. Tidigare planer hade funnits på att kongressen skulle vara öppen för alla intresserade, Paris Juni 1889: iii-iv & 2; Man träffades i La Salle de Géographie, *Figaro* 3/7 1889; vilket måste ha varit la Grande Salle de la Société de Géographie, boulevard Saint Germain 184 UW, Jfr adressen med ett annat möte som nämns i *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes* Nr 17 (15 Mai) 1891: 3; Bidelman 1982: 176, 179; Klejman-Rochefort 1987: 428; Två svenskor bidrog med rapporter; historikern Ellen Fries och Rosalie Olivecrona (Olivecrona själv var inte närvarande. Hennes bidrag lästes upp av Fries. *Idun* 1889:312) . Elizabeth Cady Stanton och Susan Anthony hade skrivit brev till kongressen. Paris Juni 1889: Table des matières.

Följande svenskor där: "fröknarna Butenschön, Fries, Geijer, Roos, Sandström och Schoug samt fru Straube". Det verkar som om många närvarande utländska besökare också besökte den andra kvinnokongressen som hölls senare detta år i Paris. Däremot var de franska deltagarna inte desamma, fast någon enstaka besökte båda kongresserna. Svenska Ellen Fries var utsänd som representant för Fredrika Bremer-Förbundet till båda kongresserna. Hon läste på denna kongress upp ett bidrag om kvinnans ställning i Sverige skriven av Rosalie Olivecrona.³ Anna Sandström och Thalia Schoug, båda lärarinnor vid Anna Sandströms skola i Stockholm, hade kommit tillsammans till Paris för att besöka både världsutställningen - till minnet av den franska revolutionen 1789 - och kvinnorättskongressen.⁴

Ett förmöte till den radikala kongressen hade hållits den 15 - 16 juni i Köpenhamn för nordiska deltagare. Det var sammankallat av danskarna med Fredrik och Matilde Bajer i spetsen och riktade sig också till dem som skulle delta i den fredskongress, som skulle hållas den 23 - 27 juni i Paris,⁵ alltså delvis parallellt med kvinnokongressen. Johanne Meyer inledde i Köpenhamn med ett tal om hur de nordiska borde ställa sig till programmet på den internationella kvinnokongressen. Fredrik Bajer gjorde detsamma om fredskongressen och det hölls också ett festtal till minne av den franska revolutionen. Kvinnokongressen hölls den längre perioden 25-29 juni och några av deltagarna skulle behöva dela sin uppmärksamhet mellan de två kongresserna. Här behandlas enbart kvinnokongressen. I den har jag fokuserat på frågan om jämlikhet och på debatterna om ett nattarbetsförbud.

³ *Idun* 1889 Nr 35 och Nr 36.; *Dagny* 1889: 169.

⁴⁴ De hade anlänt den 11 juni till Paris och bodde privat hos en familj hos vilken de även intog måltiderna. Deras inackordering låg bara några minuters väg från utställningen. De tog lektioner i franska, som de redan kunde båda två, för att förbättra sina kunskaper. Grauers 1961: 152f

⁵ "Nordisk Vennemøde om Kvinde- og Fredssagen", *Hvad vi vil*, Nr 10 (15/5), Nr 12 (15/7), Nr 15 (1/8) 1889. Mötet hölls på Sortedamslund, en helg. På söndagskvällen hölls en stor fest, som betalades hos den liberale vælgerforenings Bureau, Walkendorfs gate 3.

Ordförande för rättighetskongressen var en kvinna, Maria Deraismes. Det hade inte gått för sig elva år tidigare. Det gick säkert lättare för sig vid en mer exkluderande kongress som denna. Allmänheten kunde då inte ta anstöt på samma sätt. Léon Richer och Clémence Royer var hedersordföranden. Kongressens sekreterare var Eugénie Potonié-Pierre.⁶ Ellen Fries beskrev ordföranden Deraismes som "en gråhårig, äldre dam med stark färg, vackra intelligenta drag och stora proportioner". Hennes klädsel var elegant. Hon ansågs vara rik och sades stå för kongressens kostnader.⁷

När Ellen Fries trädde in i salen första dagen såg hon en blandad skara, "(å)tskilliga fina, hyggliga damer af olika åldrar, de flesta utländskor, tjocka, målade fransyskor i de mest extravaganta toaletter, en och annan helt tarflig och hygglig bourgeoisie, till och med ett par i mössor, en och annan äldre, distinguerad herre samt åtskillige unge män af mer eller mindre självsvaldig uppsyn." På podiet satt Maria Deraismes där hon "lika flitigt sköter klockan för att lugna det lifliga auditoriet som solfjädern för att få svalka i sommarhettan och måhända lugna sina egna upprörda känslor."⁸

En mer kritisk betraktelse av de församlade kvinnorna gjordes av Anna Sandström. Hon hade hört ett föredrag av Louise Michel, som varit aktiv kommunard och senare straffats med exil i många år, och ansåg att

"hennes uppträdande var i alla händelser - ... – vida kvinligare än åtskilliga franska damers på den första /UW dvs denna/ kongressen."

Anna Sandström hade en speciell syn på hur kvinnor borde föra sig i det offentliga:

"När den kvinna uppträder bara för att uppträda, och när hon säger saker som en man mycket väl kunde ha sagt, och säger det på alldeles samma sätt, bara lite sämre – då må hon tåga. Kan hon inte

⁶ Paris Juni 1889: 259. Detta är Eugénie Pierre, sekreterare redan under kongressen 1878. Hon hade gift sig (osäkert om de var gifta eller enbart sammanboende) och lagt sin makes namn till sitt, liksom hennes man, pacifisten Edmond P-P också bar dubbelt efternamn.

⁷ Dagny 1889: 215f (citatt). *Idun* 1889:312.

⁸ Dagny 1889: 215.

just i det offentliga uppträdandet vara kvinna, göra gällande det egendomligt kvinliga elementet, då ha motståndarne rätt att håna och le och då kan hon ej håller öfva något inflytande. Inte är det ett större *antal* talare och författare som behöfves, utan det behöfves en annan *sort*. Dessa reflexioner komma à propos den första kongressen, som tycktes visa att de franska kvinnorna ännu icke lyckats sammansmälta själfständighet med kvinlighet och respektabilitet."⁹

I ett brev till en god vän¹⁰ var Anna Sandström ännu mer fördömande. Där kallade hon kongressen för en ”komplett skandal”. Och av fransyskornas uppträdande var hon tydligen chockerad, och menade att emanciperade kvinnor i Frankrike var ”ena horreurer” och ”avskum”.¹¹ Ett längre citat ur ett brev till vännen Fredrik Palmgren visar Anna Sandströms förskräckta och fördömande åsikter om kongressen och dess ordförande:

"Det emanciperade damerna i Sverige äro visserligen inte utskrikna för behag, men franska var då ena horreurer, tycktes bara vara ett riktigt avskum. Ordföranden var en tjock, gråhårig dam, som första dagen var klädd – tror jag – i ljusblått siden och rosor och talade om att 'la femme de le civilisateur de siècle' och körde med stackars Jeanne d'Arc och George Sand – det är inte gott att få fatt på så många civilisateurer i Frankrike."¹²

Maria Deraismes tankar om politik och kvinnofrigörelse

I sitt hälsningsanförande betonade Maria Deraismes kongressens jämlikhetsinriktning och förklarade bakgrunden till splittringen på två kongresser. Först hade ett gemensamt kongressförslag blivit accepterat som en officiell kongress på "l'expositionen", men bara på villkoret att styrelsen för världsutställningen fick utse kongressens ordförande. Förslaget hade varit en man som, enligt Deraismes, var både politiker och akademiledamot. Hon

⁹ "Pariserbref" av Uffe, *Dagny* 1889: 188f

¹⁰ Till Maria Hagberg eller Fredrik Palmgren.

¹¹ Sven Grauers, *Anna Sandström 1854 - 1931. En svensk reformpedagog*. 1961: 154

¹² Anna Sandström t Fredrik Palmgren 3/8 1889 Brevsamlingen ASA dvs Anna Sandströms arkiv Psykologisk-pedagogiska biblioteket vid Stockholms Universitet, taget ur ur Annika Ullman, *Stiftarinnegenerationen. Sofi Almqvist, Anna Sandström, Anna Ahlström*. Stockholm: Stockholmia förlag, 2004: 162

nämnde inte hans namn men alla invigda visste att det handlade om Jules Simon, en äldre, välkänd fransk politiker.¹³

Om organisatörerna hade accepterat honom, skulle de ha svikit "grunden" för det som kongressen ville stödja, ansåg Maria Deraismes. Visserligen var Simon i viss mån reformvänlig men tidens samhällsreformatorer var beträffande kvinnofrågan delade i två kategorier, "liberaler och protektionister", enligt Deraismes.¹⁴ Eftersom Jules Simon som protektionist stödde särlagar för kvinnor hade hon och de andra organisatörerna ansett sig tvungna att avvisa hans ordförandeskap och beslutat att arrangera en oberoende kongress.

Maria Deraismes hade handlat utifrån sin uppfattning att det fanns två slags kvinnoförkämpar: "liberaler" som ville ge rättigheter till alla ansvarsfulla människor och "protektionister", som tvärtemot ville bestämma vad kvinnor kunde och inte kunde göra. De senare ville begränsa kvinnors möjligheter men kallade det för att beskydda dem.¹⁵

Det beslut om ett förbud för kvinnor att arbeta i industrier nattetid, som nyligen diskuterats i nationalförsamlingen, kritiserades av Maria Deraismes som protektionistiskt. Hon lovprisade de två parlamentarikerna Yves Guyot och Frédéric Passy, som hade argumenterat mot lagen. Även om avsikten bakom lagförslaget var gott, underströk Deraismes att det skulle bli förtryckande:

Denna typ av beskydd blir snarast en begränsning, ett förtryck mer än en fördel. Vi vet förresten av erfarenhet att beskydd och frihet är två begrepp som ömsesidigt utesluter varandra.

Som liberal ville hon inte ge kvinnor speciella lagar. Hon betecknade s k skyddslagar som motsatsen till principiell mänsklig frihet:

¹³ Inledningstalet Juni 1889:2ff; Klejman-Rochefort 1987: 425f.

¹⁴ "le fond"...: les libéraux et les protectionnistes." Paris Juni 1889:3.

¹⁵ Krakovitch menar att för Maria Deraismes var denna skillnad mellan "protectionnists" och "libéraux" den enda särskiljande fråga som överhuvudtaget existerade också inom kvinnorörelsen. Deraismes 1980: 27.

... Allt det vi kräver hämtar sin styrka endast ur principer som rättvisa, jämlikhet och frihet ur vilka rätten har sitt ursprung. Och vi vill framhäva att rätten inte går att dela på; vilket inte hindrar oss från att dela upp våra reformkrav så att de passar tidsandan.¹⁶

Hennes tre uttalade principer var "rättvisa, jämlikhet och frihet". De låg nära den franska revolutionens och sedermera den franska republikens motto, som var "frihet, jämlikhet och broderskap". Men hon hade bytt ut ordet broderskap mot rättvisa. Dessa tre ord, och hur hon placerade dem i förhållande till varandra, ger en kort sammanfattning av hennes historietolkning: franska revolutionen hade glömt sina systrar. Hon ville framhäva rättvisan och hon satte den till sammans med jämlikheten och betonade på det viset revolutionens ursprungliga men enligt henne förrådade anspråk. "Broderskapet" försvann och blev ersatt av just "rättvisan".

Detta blev kärnan i 1890-talets feminism som Maria Deraismes formulerade redan på denna kongress år 1889. Och det var i sin tur bara en variant på den feminism som hade genomsytrat de radikala kvinnorna sedan Marie Goegg år 1868 uppmanat kvinnor att samlas internationellt i l'Association Internationale des Femmes.¹⁷ Kvinnor ville behandlas på samma sätt som man inför lagen.

Med anmärkningen att kvinnorna ville dela upp sina reformkrav efter "tidsandan" syftade Maria Deraismes på att hon *ännu* inte ansåg rösträttsfrågan lämplig att driva. På sikt fanns fler krav att ställa än de som togs fram vid denna kongress, innan kvinnors jämlikhet var uppnådd, var hennes implicita budskap. Men av taktiska skäl borde inte alla krav resas samtidigt. Detta kan ses som ett svar till Hubertine Auclert. Denna hade förberett ett tal för kongressen med krav

¹⁶ "Ce genre de protection ressemble plutôt à une restriction, à une oppression qu'à un avantage concédé. Nous savons, du reste, par expérience, que protection et liberté sont deux termes qui, réciproquement, s'excluent. "... "..." Toutes nos réclamations ne puisent leur force que dans les principes de justice, d'égalité et de liberté d'ou ressortir le droit. Et, comme nous venons de le dire, le droit est indivisible; ce qui ne nous empêche pas de proportionner nos demandes de réformes à l'état d'esprit du temps." Paris Juni 1889: 3f.

¹⁷ Susanna Woodtli, Gleichberechtigung 1975:26ff om Marie Goegg. Se också Marilyn J Boxer and Ulla Wikander, "Women's Early Transnationalism and Independent Feminist Congresses, 1868-1915" in Women and Social Movements, International: 1840 to Present at <http://wasi.alexanderstreet.com>

på omedelbart politiskt medborgarskap för kvinnor och Deraismes hade avvisat det. Hon ville inte ta upp det som en punkt på kongressens dagordning.¹⁸ I svenska veckotidningen *Idun* kan man läsa att den franska regeringen, när den inbjudit en kvinnokongress till världsutställningen, önskat att frågan om kvinnors rösträtt inte skulle beröras.¹⁹ Den önsknigen behövde naturligtvis en oberoende kongress inte följa men antagligen ansågs det för provocerande att ha den direkt på programmet. Många inlägg tog upp det klart eller implicit ändå.

När det däremot gällde krav på jämlikhet på arbetsmarknaden var kongressen och Maria Deraismes inte försiktig; där handlade det vid denna tid om att försöka hindra *införandet av restriktioner* som tidigare inte funnits. Ett nattarbetsförbud skulle innebära en försämring och måste om möjligt förhindras. När det gällde rösträtt var frågan istället att få nationalförsamlingen att *utvidga en rätt* till kvinnor som män redan hade. Det kunde vara svårare, kanske även innebära ett hot mot den nya Tredje Republiken, som vid den här tiden inte var stabil.

Maria Deraismes undrade i sitt tal retoriskt om det verkligen gick att säga att den franska revolutionen 1789 hade levt upp till sina egna principer? Den hade ju uteslutit halva mänskligheten: kvinnorna. Detta hade skett trots att Olympe de Gouge, Rose Lacombe och flera andra kvinnor stött revolutionen i dess kamp för en jämlikhet för alla i samhället. Deraismes sade att hon förstod att kvinnor efter revolutionen hade förlorat all tro på den nya ordningen. Vilka var de historiska rötterna till "kvinnans underordning", frågade hon till sist? Kanske hade det en gång under stenåldern varit kroppsstyrkan, men numera användes det legala systemet för att vidmakthålla kvinnors underordning.²⁰

¹⁸ Om schismen med Auclert s t ex Goldberg Moses 1984:218ff. Auclert är hjältinnan och den radikala i den tolkningen som Goldberg Moses gör. Men hon gör också Deraismes rättvisa genom att visa att Deraismes redan året efter offentligt stödde kravet på rösträtt. Frågan var sannolikt en schism om strategi mer än om innehåll, vilket kongressen i övrigt visar. UW

¹⁹ "Qvinnokongresserna i Paris 1889" *Idun* 1889 Nr 35: 302

²⁰ "... la subordination féminine ..." (citat 5) Paris Juni 1889:4f.

I mitten av sitt tal övergav Deraises argumenten om rättvisa som utgångspunkt för sina krav. Hon gick över till att försvara kvinnors rättigheter med en argumentering som vilade på att kvinnor vara annorlunda än män, på den kvinnliga särarten. Därmed anknöt hon till vanliga uppfattningar i tiden. Kvinnor var mer moraliska och fredliga än män. Om de tog del i det politiska livet skulle samhället bli bättre. Kvinnan hade skapats för att bli moder. Även en barnlös kvinna var därför en utmärkt uppfostrare.²¹ Den kommande kvinnoemancipationen skulle bli en storslagen och fredlig revolution. Världen skulle förändras när kvinnans särart fick sitt genomslag i samhällets organisering:

Genom att ge kvinnan det som hon bör ha, genom att återge henne den mänskliga värdighet som godtyckliga lagar orättvist har tagit ifrån henne, tillför vi den civiliserade världen något nytt. Inte genom att tillföra ny kraft utifrån men genom att bättre disponera de krafter som redan finns tillgängliga.²²

Genom att emancipera kvinnan skulle individen förändras till det bättre, liksom familjen, samhället och hela mänskligheten.²³

Maria Deraises byggde alltså sitt försvar för kvinnoemancipationen dels på jämlikhet och rättvisa och dels på den (bättre) kvinnliga särart med en betoning av moderskapet. Men kraven - som restes utifrån dessa något skilda utgångspunkter – gällde *lika* rättigheter, *ingen* särbehandling. Särslagstiftningar hade hon som liberal kraftfullt avvisat. Den biologiska olikheten mellan kvinnor och män borde *inte* resultera i att staten behandlade vuxna människor olika.

Kraven på jämlikhet inför lagen drevs alltså inte av kvinnor som ansåg sig vara "lika" män, biologiskt sett. Att de uppfattade kvinnor som annorlunda män biologiskt, hindrade dem inte från att önska sig ett samhälle i

²¹ Paris Juni 1889: 4.

²² "En restituant à la femme ce qui lui est dû, en lui rendant la dignité humaine dont l'ont privée injustement des lois arbitraires, nous fournissons au monde civilisé un apport nouveau; non par l'introduction d'une force nouvelle, mais par un meilleur emploi de celles qui existent." Paris Juni 1889: 11.

²³ Paris Juni 1889: 11.

vilket alla individer behandlades lika i juridiskt hänseende. Praktiken blev det sedan individens sak att utmejsla. Lika tydligt som talet om den kvinnliga särarten var, lika klart talade Deraises om "kvinnans underordning" som det historiska faktum som kvinnorörelsen utmanade. Underordning via lagstiftning hindrade den kvinnliga naturens utveckling.

Nattarbetsförbud och kvinnosyn

Skyddslagar diskuterades knappast. Deltagarna antogs ha samma inställning till frågan som ordföranden; en rättighetskongress krävde naturligtvis lika rättigheter för alla som arbetade. Som Ellen Fries irriterat anmärkte, talades det överhuvudtaget inte mycket om kvinnor och arbete, om kvinnor och ekonomi.²⁴ Än mindre togs industriarbete upp.

En session hölls om ekonomi och leddes av Maria Deraises.²⁵ Ett enda inlägg tog upp frågan om nattarbetet. Den kan nog ses som en summering av många av deltagarnas åsikter i frågan även om somliga säkert inte tog avstånd från all form av arbetarskydd. En rapport om kvinnors arbete, av Mme Fabre, sekreterare i La Société l'Avenir des Femmes de Nîmes satte fokus på arbeterskors rättigheter till och behov av välbetalt arbete.²⁶ Den rapporten lästes upp av Maria Martin, då redaktör för tidskriften *La Citoyenne*. Ett nattarbetsförbud skulle inte ändra på unga kvinnors hårda slit som sömmerskor eftersom förbudet kunde överskridas under 60 dagar per år utan några sanktioner. Däremot skulle lagen hålla kvinnor borta från andra respektabla sysselsättningar menade rapporten²⁷ och opponerade mot den äktenskapssyn som låg bakom lagstiftningen:

²⁴ Dagny 1889: 253.

²⁵ Kongressen hade fyra teman uppdelade på lika många sessioner: historia, ekonomi, moral och lagstiftning, Paris Juni 1889; Rapporter lästes upp och fick inte längre tid än tjugo minuter, Bidelman 1982: 180.

²⁶ Paris Juni 1889: 116ff.

²⁷ Paris Juni 1889: 120.

Att se på äktenskapet som ett yrke för kvinnan (och det är faktiskt som ett yrke det anses av dem som har förbjudit nattarbetet) tycks oss vara både omoraliskt och förnedrande.²⁸

Utifrån en syn på äktenskapet som ett yrke, kunde den gifta kvinnan ses som en legaliserad prostituerad, såld på livstid istället för en kortare stund. Detta framstod som moraliskt stötande om man följer rapportens sätt att resonera. Liknande tankegångar om äktenskapet som mer eller mindre öppet legal prostitution hade utvecklats av andra kvinnor vid förra sekelskiftet när de kritiserade äktenskapets villkor och juridiska ramar.²⁹

Det sades att kvinnan måste beskyddas för att hon var svag, men kvinnan behövde sin frihet för att bli stark framhöll rapporten. Ett förbud vore detsamma som att stifta en slavlag. "Ja, slaveri är inte ett för starkt ord och det täcker precis vad vi vill säga."³⁰ Ordet "beskydd" hade enligt skribenten genom historien alltid använts för att dölja maktmissbruk. Hur kunde republikens försvarare under hundraårsjubileet av revolutionen införa ett sådant s k beskydd av kvinnan, just när hon genom studier, viljestyrka och arbete hade börjat göra sig gällande inom professionella karriärer? Dagstidningarnas tryckerier gavs som exempel på arbetsplatser som nattarbetsförbudet skulle stänga för kvinnor.³¹

Den radikala rapporten krävde även rätt för gifta kvinnor att disponera sin egen inkomst, politisk rösträtt för kvinnor och ett äktenskap som ingicks mellan likar.³² Slutplädningen gällde bildandet av en landsomfattande

²⁸ "D'ailleurs, le mariage, considéré comme une profession pour la femme (et c'est bien comme une profession que le mariage est considéré par ceux qui demandent l'interdiction du travail à la femme), nous semble immoral et dégradant." Paris Juni 1889: 120.

²⁹ Tex Garrett Fawcett (1891) 1996: 285; "Den internationella kvinnokongressen i Paris", *Dagens Nyheter* 17/4 1896; Hamilton 1909; Svenskan Frida Stéenhoff drog paralleller mellan s k tvångsäktenskap och prostitution vid denna tid, Carlsson Wetterberg 1994: 93.

³⁰ "Oui, l'esclavage, le mot n'est pas trop fort et ne dépasse pas notre pensée." Paris Juni 1889: 122 ; liknelsen med slaveri låg nära till hands för många kvinnosakskvinnor och upprörde många män. Rowold 1996: 78. Flera referenser skulle kunna sättas in här. Detta var ett vanligt sätt att resonera.

³¹ Paris Juni 1889: 122.

³² "...nous demandons que le principe absolu de l'égalité civile et politique des deux sexes soit proclamé par le Congrès en attendant qu'il le soit par la Chambre des Députés et le Sénat." Detta var en resolution som ställdes men den kunde inte antas p g a att rösträttskravet ännu inte ansågs opportunt. Paris Juni 1889: 123.

paraplyorganisation av kvinnor, vilket på sikt skulle kunna leda till förändringar.³³

Nästa talare var Léon Giraud, känd som en försvarare av kvinnors politiska rättigheter i bokform och i veckotidningen *La Citoyenne*.³⁴ Han lade fram något motstridiga åsikter om kvinnors arbete; han talade *emot* att kvinnor arbetade i industrin men *för* att fler intellektuella karriärmöjligheter öppnades för dem.³⁵ Kvinnor borde utföra så lite manuellt arbete som möjligt och så mycket arbete med en social funktion som möjligt.

Vad han ville se genomfört var en distinkt genusarbetsdelning, inte av den allra mest konventionella sorten men nära den vanliga uppfattningen om att kvinnans plikt och läggning främst var att ägna sig åt omsorg och åt arbeten av "social" typ. Utan att han sade det, tog han i sin presentation för givet att gifta kvinnor skulle stanna hemma medan de ogifta kvinnorna skulle vara fria att göra karriär. Han gjorde på sätt och viss ett inlägg i debatten om nattarbete: inget av de yrken han föreslog för kvinnor utfördes på natten. Och han ville nog förbjuda gifta kvinnor att lönearbeta, fast han inte sade det rent ut.

Hur kvinnor i arbetarklassen skulle försörja sig nämnde han inte. Han stödde sin argumentering mot kvinnor i tungt arbete på den av Jules Simon i boken *Arbeterskan* hävdade och senare ofta upprepade "sanningen" om att industriarbete drev den manlige arbetaren till "cabaret" på kvällarna eftersom hans hem inte var städat och middagen inte stod på bordet när han kom hem. Eftersom lönearbetet dessutom gav arbetarkvinnan låg lön, kunde hon lika väl avstå från den inkomsten och ägna sig åt att uppfostra sina barn. Om industriellt arbete förbjöds för kvinnor skulle alla kvinnor kunna bli gifta (underförstått för att män skulle tjäna mer pengar); änkor skulle få en livförsäkring efter sin man;

³³ Paris Juni 1889: 124.

³⁴ *Dagny* 1889: 253; Klejman-Rochefort 1987: 429; Léon Giraud hade 1881 grundat veckotidningen *La Citoyenne* tillsammans med Hubertine Auclert och Antonin Levrier. Den inriktade sig på att kräva politiska rättigheter för kvinnor. Giraud skrev även en bok om kvinnans politiska rättigheter. Goldberg Moses 1984:215.

³⁵ Paris Juni 1889, talet: 111ff.

ogifta kvinnor skulle förbjudas att syssla med banala nöjen.³⁶ Det senare antagligen för att inte bli bortskämda och fordra för mycket som hustrur.

Så långt var Léon Girauds åsikter enkelt konservativa och egentligen inte alls på sin plats på denna kongress. Genom att göra ett tillägg i en annan riktning blev han mindre ensidig och lättare accepterad. Han ville se kvinnor som läkare, advokater och administratörer. Det var yrken som passade kvinnor.³⁷ Léon Giraud hörde till dem som ansåg att kvinnor borde få rösträtt precis som män; i detta men enbart i detta, kan han kallas radikal. Hans vision av samhällslivet i stort och genusarbetsdelningen i synnerhet visar att han däremot hade starka invändningar mot att kvinnor innehade ett ekonomisk medborgarskap på samma villkor som män. Den framförda idén om ett förbud för unga kvinnor att ägna sig åt vissa sysselsättningar – och i fråga om detta hade han inte ett ord att säga om unga män – visar på en i botten oerhört auktoritär syn på kvinnor.

Resolutioner och framtidsförhoppningar

Ingen av kongressens slutresolutioner tog ställning till arbetarskyddslagstiftning. Bara nio resolutioner antogs allt som allt. Flera av dem tog upp jämlikhet mellan kvinnor och män: en begärde lika lön för kvinnliga och manliga lärare; en tillträde för kvinnor till alla civila professioner; en begärde tillstånd för kvinnor att verka som jurister; en begärde revision av Code Napoleon, det vill säga den franska grundlagen från början av 1800-talet, så att den tog hänsyn till principerna om rättvisa och absolut jämlikhet. Eventuellt skulle detta sista krav kunna läsas som ett krav på både rösträtt och jämlika villkor i äktenskap och på arbetsmarknaden. Jämlikhetskraven var genomgående; särskilda hänsyn till kvinnor formulerades bara i kravet på att det gamla kvinnofängelset S:t Lazare skulle rivas. Där vistades prostituerade och

³⁶ Paris Juni 1889: 112ff; "cabaret" som tillflykt för män om inte hemmet var trevligt tycks ha varit ett vanligt argument bland män, se t ex Ardaillou 1998:90, 95 om Jules Siegfried och hans bostadspolitiska gärning.

³⁷ Paris Juni 1889: 115.

kanske går det även att utläsa en jämlikhetsfråga beträffande sexualmoral i detta krav, vilket då skulle kunna ses som ett jämlikhetskrav. Rösträttsfrågan togs inte upp officiellt på kongressen.³⁸ Men den kan inläsas i kravet på en revision av Code Napoleon. De ledande personerna valde att tiga och rösträttsfrågan undveks som konkret resolutionskrav av politiskt-taktiska hänsyn.

Marya Chéliga- Loévys *Bulletin de l'Union des Femmes* fastslog att kongressens alla krav kunde summeras som "idén om rättvisa, jämlikhet, lycka och fred".³⁹

De som inte var inne i alla turerna mellan franska kvinnogrupper och i den franska politiken hade uppfattat det som om kongressen var öppet positiv till kvinnors rösträtt. De hade inte en aning om schismen mellan Hubertine Auclert och kongressens ordförande Maria Desraimes. Svenska Ellen Fries bedömning av den franska kvinnorörelsen, som byggde på hennes närvaro på båda kvinnokongresserna år 1889 (den andra senare), var att jämlikhet vid denna rättighetskongress hade krävts på alla områden och att rösträttsfrågan varit väsentlig:

Sålunda har kvinnofrågan genast i Frankrike fått en *radikal* anstrykning. Man fordrar genast alla rättigheter, sålunda äfven den politiska rösträtten, ja denna fråga är för en del af den franska kvinnofrågas vänner denna frågas a och o...⁴⁰

Kongressen gav utomstående intrycket av att kräva jämlikhet i alla avseenden, även det politiska. Så kunde också franska betraktare se på kongressens ställningstagande vilket visas av hur politikern Jules Simon uppfattat saken. Det framkom i hans hälsningsanförande vid den senare kvinnokongressen, när han där deklarerade att rösträtten verkligen inte skulle

³⁸ Bidelman 1982: 180f, 258.

³⁹ "...: l'idée de la justice, de l'égalité, du bonheur et de la paix." *Bulletin de l'Union Universelle des Femmes*, Nr 3 1890:14.

⁴⁰ Dagny 1889: 180.

komma upp under hans kongress, även om en tidigare kvinnokongress behandlat den.⁴¹

Svenskan Anna Sandström var utsatt för en veritabel kulturchock på rättighetskongressen. Hon begrep inget av de franska kvinnornas sätt att agera och tyckte inte alls om Maria Deraismes sätt att sköta ordförandeskapet:

”Somliga talare, som hon inte tyckte om, avbröt hon utan vidare – där var tumult och spektakel, och ordföranden ringde i klockan och fick ändå ingen ordning. Så fort talare sa någonting om `esclavage de la femme`, l`injustice de l`homme`, så klappade de och skrek och stötte parasollerna i golvet, men någonting annat brydde de sig inte om.”⁴²

Banketten

Nästan varje kongress avslutades med en s k bankett, vid vilken tal hölls och de som anmält sig kunde bekanta sig med varandra. Så också denna kongress. Det går nog att hitta andra beskrivningar av den än den som här ska återges. Anna Sandström som varit gäst på kongressen tillsammans med Ellen Fries, var inte nådig när hon beskrev avslutningen. Men hon hade varit kritisk rakt igenom sessionerna och hon tyckte inte om den radikal tonen och inte heller en klädsel som hon tyckte var för sinnlig. Att visa armarna var långt ifrån den ordnade klädsel som Sandström ville se på kvinnor. Så här skrev hon i ett privat brev:

”Mötet slutade med en ståtlig bankett ... Då fick man se alla häxorna décolleterade i stor parad, och de var då ändå gräsligare. Det skulle vara riktigt fin middag, ordförande höll skåлтаlet för kvinnan, där hon stod vid bordet med sina bara armar. Sen ville en fransman, som satt mitt emot oss tala.

Då blev det ett rysligt tumult, presidentskan kom nedrusande från sin plats och skrek: `Sortez Monsieur!` Han blev alldeles röd i ansiktet och vi

⁴¹ Paris Juli 1889:X; Klejman-Rochefort 1987: 431.

⁴² Anna Sandström t Fredrik Palmgren 3/8 1889 Brevsamlingen ASA dvs Anna Sandströms arkiv Psykologisk-pedagogiska biblioteket vid Stockholms Universitet, taget ur ur Annika Ullman, *Stiftarinnegenerationen. Sofi Almqvist, Anna Sandström, Anna Ahlström*. Stockholm: Stockholmia förlag, 2004: 162

trodde, att det skulle bli slagsmål, men hur det var, så satte han sig ned igen. Vi hörde sen att han skulle vara en skandalskrivare, och att han hade kommit in på en annans biljett, men som vi sågo, hade han inte burit sig illa åt.

Ellen Fries och jag sutto bredvid varandra och kom överens om att vi troligtvis aldrig hade varit i så dåligt sällskap. Det blev fler tal, och under ett av dem passade en dam på att kyssa den herrn, som satt bredvid henne. Så skulle en författarinna hålla tal; hon började visst från världen skapelse, var tråkigt och hördes inte ner i salen, då började sällskapet på att skratta för att få henne tyst, presidentskan ringde ursinnigt i klockan – vid ett middagsbord – men det hjälpte inte – gumman måste sluta.

Då bröto alla upp från bordet, och bäst som det är, befinna vi oss på en ´palier´ emellan matsalen och salongen, då få vi höra ett gräsligt gräl och se den gräsligaste av alla häxorna – syster till ordföranden – stå med upplyft senig (bar!) arm och knuten näve och stormgräla på den samma publicisten; han sade just ingenting och jag beundrade hans tålmod. `L`heure viendra` skrek hon oupphörligt, och bäst som det är, se vi honom slungas utför trappan och stöta emot, så att det var ett under, att han ej slog ihjäl sig.

En ryslig uppståndelse bland damerna på paliern – jag blev så ond, så förskräckligt ond, att se en människa behandlas så där som en hund, och att den där otäckan skulle ha hejdukar genast till hands, som hon bara behövde vinka på – hon och presidentskan äro gräsligt rika – varpå jag, utan att precis veta, vad jag gjorde, gick fram och tog henne i båda händerna och skrek: `Madame, vous déshonorez votre pays!` Hon sa ingenting, hon blev visst flat, och jag försvann ögonblickligen. Thalia höll på att dåna av förskräckelse.”⁴³

Denna färgade beskrivning borde naturligtvis ha fått en annan men jag har inte någon sådan tillgänglig. Kvinnorna på kongressen var säkert överkänsliga för kritik som de också fick i pressen och på andra håll. Av nyfikenhet skulle man såklart vilja veta vem den journalist var som listat sig in i den som privat uppfattade banketten och vad han skrivit tidigare som gjort honom så förhatlig för Maria Deraismes syster. Men det är inte min uppgift. Min har varit att spåra nattarbetslagstiftningen och hur den delade kvinnorörelsen.

⁴³ Sven Grauers, *Anna Sandström 1854 - 1931. En svensk reformpedagog.* 1961:154f

+++

Avslutande uppgifter m m som kan vara att nytta för någon annan:

Efter kongressen grundade Léon Ricker Fédération Internationale pour la Revendication des droits de la femme. Dess motto var "Union et Solidarité". Personer från 10 nationer var medlemmar. Ellen Fries var en av dem.⁴⁴

Se flera artiklar i *Dagny* om denna och den andra kvinnokongressen i Paris år 1889.

Franska dagstidningen *Le Temps* hade många artiklar om kongressen se 13, 17, 19, 20 och 21 juli 1889 oftast på andra eller tredje sidan i tidningen. Säkert också andra tidningar som *Le Figaro*.

På Bibliothèque Marguerite Durand finns 2 volymer Coupures om "Congrès ... 1889." Se också *La Citoyenne* juillet 1889. Jag har inte med någon noggrannhet sökt efter vad den svenska dagspressen skrivit om kongresserna. Det bör finnas rapporter om världsutställningen och om dess kongresser. Det finns säkert en artikel om de två kvinnokongresserna i *Stockholms Dagblad*, ett "bref", som återges förkortat i *Idun* 1889: 35 (30 augusti 1889) och 36 (7 sept 1889) under rubriken "Qvinnosakskongresserna i Paris 1889". Där igen finns beskrivning av deltagarna och atmosfären, lokalen men inte mycket om kongressens sessioner.

⁴⁴ "Fédération Internationale ..." Le Droit des femmes. Revuo politique, littéraire et d'économie sociale. No 350
21 Juillet 1889: 1